
СКАРЫНАЎСКІЯ ТРАДЫЦЫІ І ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКАЕ КНІГАДРУКАВАННЕ

Ігар Клімаў (Мінск)

ДРУКАВАНЫЯ ПЕРАКЛАДЫ НОВАГА ЗАПАВЕТУ ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАЙ РЭФАРМАЦЫІ XVI СТ.

УВОДЗІНЫ

У 2-й палове XVI ст. пратэстантызм дасягнуў свайго найбольшага развіцця ў Цэнтральнай і Усходней Еўропе. Беларусь, захопленая ў вышэйшых сферах грамадства пратэстанцкім ідэямі, адыгрывала важную ролю ў рэфармацыйным руху. Да статкова сказаць, што тут знаходзіліся цэнтры пратэстанцкай асветы і прапаганды, знакамітныя на ўсю Рэч Паспалітую. Дзякуючы пратэкцыянізму заможных беларускіх магнатаў у Беларусі паўставалі новаверчыя абшчыны, друкарні, школы, працавалі пратэстанцкія «міністры» і казнадзеі. Актыўны новаверчы рух і гарачыя тэалагічныя дыскусіі патрабавалі тэкставых падставаў для аргументацыі. Усё гэта спрычынілася да ўзнікнення шэрагу значных перакладаў Святога Пісання як на польскай, так і на беларускай мове.

Біблійныя пераклады выступалі найбольш істотнай праявой рэфармацыйных ідэй. Пераклады абдыналі як усю Біблію, так і асобныя яе часткі, перш за ўсё Новы Запавет (далей NT) ці Псалтыр. Менавіта NT як галоўнаму падмурку веры надавалася ў пратэстанцкіх плынях найвялікшая ўвага. Пераклады яго з'яўляліся найперш і выклікалі вострыя спрэчкі.

Пераклады ў Рэчы Паспалітай пачаліся ў той час, калі біблійныя доследы на Захадзе дасягнулі свайго апагею. Сярод заходнеўрапейскіх выданняў меліся самыя разныя — ад манументальных паліглот да кішэнных кніжак; ад шматтомных каментароў ўсёй Бібліі ці асобных яе частак да тэзаўрусаў ці розначытанняў, вынесеных на маргінес. На гэтым фоне Рэч Паспалітая, можа, крыху запознена далучылася да агульнага працэсу, але хутка дагнала Заходнюю Еўропу. Як адзначаюць спецыялісты, нідзе ў Еўропе не паўстала такая колькасць і такая дактринальная разнастайнасць біблійных перакладаў, як у Рэчы Паспалітай. Грунтоўная філалагічная апрацоўка біблейстамі Рэчы Паспалітай сваіх перакладаў вылучала іх пераклады сярод іншых нацыональных. Гэта сталася магчымым дзякуючы не толькі піэтэту перад Святым Пісаннем, але і

свабодзе тэалагічнай думкі, навуковаму падыходу да тэксталагічных і экзегетычных праблем.

Гэта добра дэмманструюць новазапаветныя пераклады, што выйшлі ў Беларусі ў XVI ст. з пратэстанцкага асяроддзя. На гэтыя часы прыпадаюць чатыры перакладчыцкія ініцыятывы на беларускай зямлі.

РАДЗІВІЛАЎСКАЯ «БІБЛІЯ»

Гэтая «Біблія» (Брэст 1563, далей — RB) у значнай меры зафундаваная Мікалаем Радзівілам Чорным, заможным пратэктарам кальвінізму ў Беларусі. Пытанне пра Біблію, перакладзеную згодна з дактрынай Кальвіна, ставілася польска-беларускім кальвіністамі на сінодах у 1558—1560 гг., дзеля чаго рабіліся пробныя пераклады асобных біблейскіх кніг. Над перакладам працаў вэлікія калектывы (больш за паўтара дзесятка) досыць маладых людзей. Сярод іх было некалькі інішаземцаў — французскія і швейцарскія кальвіністы, кампетэнтныя ў біблейскіх мовах, запрошаныя для працы над перакладам. Іх роля была дарадчая, бо яны не вельмі добра валодалі польскай мовай.

У прадмове да RB перакладчыкі адрасавалі свою працу для *tych [...] ktorzy ku pismam świętym osobliwą chiuć maiąq*, але не ведаюць ні вучонасці, ні моў: *ani sq [...] gdzie by się uczyć mogli / ani też maiąq gdzie dośiądż ksiąg prawdziwych wykładowców pisma świętego / a ktemu w wiedzy i językach nie są ćwiczeni...* (арк. V., адв.). Святое Пісанне перакладчыкі RB разглядалі як неабходную ўмову хрысціянской адукацыі і, верагодна, таму імкнуліся да лёгкага і элегантнага выкладу. Гэты пераклад з маргіналіямі папулярнага зместу прызначаўся да паўсюднага ўжытку. Сучасныя даследчыкі ацэньваюць яго як нетэалагічны і па старальны, без радыкализму і індывідуалізму ў інтэрпрэтацыях. Ён даваў адназначны, ясны тэкст без варыянтаў і кан-траверсій, якія маглі бы выклікаць дыскусіі тэолагаў і сумненні ў хрысціянскага чытача. Па старальны пераклад RB атрымаў прызнанне крыху пазней, калі ўвайшоў у якасці асновы ў гданьскі NT 1606 г. і гданьскую «Біблію» 1632 г. Ён таксама паслужыў узорам Марціну Чаховічу ў яго перакладзе NT (Ракаў, 1606, 1620).

Перакладчыкі RB кіраваліся менавіта грэчаскім тэкстам насуперак Вульгаге і лацінскому перакладу Эразма Ратэрдамскага. Яны абапіраліся на грэчаскі тэкст паводле паліглоты друкара-кальвініста Робэрта Стафана Эцьена (Жэнева, 1551), якая падавала таксама тэкст Вульгаты ды лацінскі пераклад Эразма і мела падзел на вершы.

Так, RB мае ўстаўку пакалення Яўхімавага ў радаводзе Ісуса Хрыста ў Мц. 1: 11, аднак яна была ў выданні Калінэя, затое яе не было ў грэчаскім тэксле і перакладзе Эразма; RB захоўвае вершы 7–8 у 1-га Ін. 5, якія апусціў Калінэй, але захаваў Эразм.

Прыкладам незалежнасці RB ад Эразма можа служыць пераклад Ін. 1: 14, дзе Эразм (а таксама Бэза) грэчаскае о λογος перакладае як *sermo*,

насуперак *verbum* у Вульгате. Традыцыйны пераклад Вульгаты быў захаваны ў RB як *słowo* (а таксама ў шарфенбэргеравых NT і «Бібліі» Леапаліты, гданьскіх NT 1606 г. і «Бібліі» 1632 г.), тады як пераклад Эразма ў выглядзе това адлюстраваны ў Буднага, Чаховіча, ракаўскіх NT 1606 г. і NT 1620 г.

Іншай важнай крыніцай для RB паслужыла французская версія, у прыватнасці, пераклад Аліветана, ухвалены Кальвіным і паўсюдна прыняты французскім і швейцарскім кальвіністамі. Сымон Будны пазней папракаў перакладчыкаў RB у tym, што яны моцна трымаліся французскай версіі.

НЯСВІЖСКІЯ ВЫДАННІ НОВАГА ЗАПАВЕТУ, ЗАЛЕЖНЫЯ АД РАДЗІВІЛАЎСКАЙ «БІБЛІІ»

Пасля RB у Беларусі паяўляеца некалькі выданняў NT фарматам 8°, якія відавочна ідуць услед RB, але ніяк не згадваюць пра сваю залежнасць ад яе. Іх рэдактар застаецца ананімным. У непадпісанай прадмове да гэтых выданняў сцвярджаеца, што гэты пераклад быў выкананы з грэчаскага тэксту.

Усе троі выданні маюць амаль адноўлькавы тытульны ліст:

- a) Nowy Testament z Greckiego na Polski język z pełnością przełożony. Далей: Drukowano w Nieświużu przez Daniela drukarza r. 1563;
- b) Nowy Testament z Greckiego na polski język z pełnością przełożon. Далей: Drukowano w Nieświużu przez Daniela drukarza r. 1568;
- b) Nowy Testament z Greckiego na polski język z pełnością przełożony. Далей: Drukowano przed tem w Nieświużu, a powtore drukowano przez Jana Karcana r. 1580 (верагодна, у Лоску).

Хутчай за ёсё, існавала толькі адно выданне (якое магло выходзіць двумя тыражамі), што мела розныя тытульныя лісты: ліст з датаваннем 1563 г. (памылка ці свядомая фальсіфікацыя, мо, выдавец не хацеў саступаць першынства RB) і ліст з датаваннем 1568 г. (сапраўдная дата выхаду). Гэта дазваляе вытлумачыць заўвагу Карцана (якую некаторыя біблейсты лічаць загадкавай), што яго выданне 1580 г. — другое пасля першага, друкаванага перед tym ў Нясвіжу (гэта было выданне 1563–1568 гг.).

Усе троі выданні ўтрымліваюць тоесны пераклад. Яніна Чарнятовіч лічыць гэты пераклад справай Буднага ці яго паплечніка Лаўрэна Крышкоўскага або іх супольнай працай.

Выданне 1563–1568 гг. цалкам گрунтавалася на перакладзе RB. Быў ўзяты тэкст RB і толькі ў некаторых месцах у яго быўлі ўнесены змены, якія далі крыху іншую рэдакцыю ці лёгкую мадыфікацыю ранейшага перакладу. Тэалагічнай рэвізіі перакладу RB перакладчыкі не зрабілі. Тым не менш, паводле Чарнятовіч, змены, унесеныя імі, «вынікаюць з адменнай філалагічнай інтэрпрэтацыі» і выявляюць «працу самастойную і крытычную, што аперуе пэўнай навуковай методай».

ПЕРАКЛАДЫ СЫМОНА БУДНАГА

Самая выдатная асоба польска-беларускай Рэфармацыі — Сымон Будны. На пачатку сваёй кар’еры ён выдаваў творы на старабеларускай мове (катэхізіс (Нясвіж, 1562) і трактат катэхізічнага характару «Аб апраўданні грэшнага чалавека перад Богам», цяпер страчаны). Але потым перайшоў на польскую мову, хоць, сваіх блуканняў з мясцовасці ў мясцовасць ад пратэктора да пратэктора Будны не пакідаў Беларусі і практична ўсе свае творы выдаў тут.

З пачатку 1560-х гг. частку Рэфармацыі ў Польшчы і Беларусі ахапіла антытрынітарная плынь, не аднастайная у тэалагічных адносінах. Антытрынітарызм уяўляў сабой эвалюцыю кальвінізму, радыкальны пераход да фундаментальнага адзінабожжа. Але і ў гэтай эвалюцыі Будны аказаўся арыгінальным мысляром. Фундаменталізм азначаў для яго вяртанне да першаснага вучэння ў дактрыне і гучання ў тэксле. Аднак першасным для яго атрымлівалася тое, да чаго ён дайшоў сваім розумам, які не ведаў межаў у крытыцызме. Сярод пратэстанцкіх дзеячаў Рэчы Паспалітай ён вылучаўся шырокай эрудыцыяй у галіне сакральнай тэксталогіі і глыбокім лінгвістычнымі ведамі, не толькі ў біблейскіх мовах, але і ў мове царкоў-наславянскай.

Біблейстычны досвед Буднага атрымаў прызнанне дзякуючы ягоным перакладам Святога Пісання, што выйшлі ў 1570-х гг. у розных мастэчках Беларусі. Напачатку ён выдаў NT (Нясвіж, 1570) разам з г. зв. Апокрыфамі (шэраг некананічных кніг Старога Запавету), затым усю Біблію (Нясвіж, Узда, 1572; далей В72). У гэтым перакладзе ён даў настолькі радыкальную рэдакцыю асобных месцаў Бібліі, што яго паплечнікі замянілі іх пры другу, не ўзгадніўшы з самім перакладчыкам. Таму Будны выракся гэтага перакладу NT: *przekład miej za czyż chcesz / iedno by nie za moy* (прадмова да NT74, арк. д.). Менавіта гэты факт і стаў падставай новага выдання перакладу ва ўласнай рэдакцыі: NT (Лоск, 1574; далей NT74). Але гэтая рэдакцыя выклікала глыбокае абурэнне нават адзінаверцаў Буднага, якія нарапілі на радыкальнасць некаторых фармулёвак і адвольнасць у перадачы асобных месцаў. На сваіх сінодах яны прынялі пастанову, якая абавязвала Буднага ажыццяўіць новае выданне ў больш прымальнай рэдакцыі. Дзеля заспакаення паплечнікаў Будны надрукаваў новае выданне NT [Лоск (?), 1589]. Тым не менш, як лічачь навукоўцы, гэтае выданне паўтарала сабой NT74: проста ў неразышлых паасобнікі выдання 1574 г. было ўстаўлена (на месцы прадмовы) некалькі старонак, у якіх Будны адцтураўся ад свайго залішняга крытыцызму ў дачыненні да біблейскага тэксту. Але тэкст NT быў пакінуты ім без анікіх змен, нават тыя пасажы, якія ён у новай прадмове абяцаў змяніць, засталіся ў ранейшай рэдакцыі.

Выданні Буднага былі не толькі перакладамі, але і давалі, у выглядзе маргіналій ці каментароў (названых у NT74 *przypiskami*), эксплікацыю перакладчыцкай працы і крытыкі тэксту. У маргіналіях і прыпісках

пададзены тлумачэнні перакладу тых ці іншых слоў ці выразаў (напрыклад, у NT74 ёсць 21 прыпіска). Выданне NT74 знакамітае таксама сваёй прадмовай, у якой Будны выкладаў свае погляды на многія праблемы перакладу і крытыкі NT.

Гэтая прадмова Буднага — адна з найбольш каштоўных крыніц для вывучэння поглядаў польска-беларускай Рэфармацыі на тэорыю і практыку біблійных перакладаў увогуле. Крытыка Буднага сканцэнтравалася на чатырох пунктах: 1) паказ хібаў у тэксле Бібліі і 2) крыніц іх з'яўлення, 3) вылучэнне найменш схіленай версіі Бібліі, 4) вызначэнне спосабаў і крыніц эмэндацый для сумнёўных месцаў. Напачатку Будны задае класіфікацыю памылак, што ўзніклі ў рукапісах пры іх перапісанні. Як выясняецца на той час гуманістычная наўку, хібы ў тэкст Бібліі праніклі з трох прычын: з-за нядбайнасці перапісчыкаў, дыверсіі ерэтыкоў (прыклады падаюцца Будным паводле Айцоў Царквы) і недасканаласці перакладчыкаў. Хоць абсолютна беззаганнай крыніцы, мяркую Будны, вызначыць нельга, найбольш вартай версіяй Новага Запавету ён лічыць лацінскую. На яго думку, яна пераўзыходзіць нават грэчаскія тэксты, моцна пафальшаваныя ерэтыкамі. Упершыню ў ўсходнеславянскай версіі Будны азначыў вартасць для крытыкі біблейскага тэксту і царкоўнаславянской версіі, з якой шмат карыстаўся пры перакладзе. Будны крытыкуе методы карэкцыі тэксту паводле той ці іншай версіі або паводле найстараўжытных рукапісаў, бо ўсе гэтыя крыніцы пафальшаваныя. Мэтай усіх эмэндацый, лічыць Будны, павінна быць аднаўленне першапачатковага гучання тэксту. Аднак у прынцыпе гэта немагчыма, і таму неабходна канструюваць унутрана несупярэчлівы і крытычна доказны тэкст Святога Пісання. Падставай для гэтага могуць служыць паралельныя месцы Бібліі і цытаты Айцоў Царквы. Свой пераклад Будны рыхтаваў паводле розных версій і крыніц, імкнучыся зрабіць яго як мага аб'ектуўным і аднавіць аўтэнтычнасць Святога Пісання. Погляды Буднага на тэорыю і практыку біблійных перакладаў не былі яго ўласным вынаходствам, а набыты ў тагачаснай заходненеўрапейскай біблійнай крытыцы.

Увогуле Будны быў хутчэй тэкстолаг, чым тэолаг. Тэолаг у яго выраслаў з тэкстолага. Пры інтэрпрэтацыі Бібліі ён быў схільны больш працаўца з тэкстам, чым адразу прыступаць да экзегезы. Нават дактрынальныя змены Будны імкнуўся аргументаціўно паказаннямі тэксту. І толькі тады, калі для дактрынальных інтэрпаляцый было недастаткова тэкставага матэрыялу, ён звяртаўся да пазатэкстовых аргументаў. Гэта добра паказала Чарніятович у сваёй працы 1969 г.

Але не тэкст падказваў Буднаму яго антыгрынітарную дактрыну. Гэтая дактрына ішла ад інтэлектуальных спекуляцый, і тэкст мусіў толькі падмацоўваць яе. Спасылкі на грэчаскія рукапісы, лацінскую, «сірыйскую» ці славянскую версіі службылі сродкам, які дапамагаў аргументаваць уласную дактрыну. Калі тэкст супярэчыў антыгрынітарнай дактрыне, Будны рахаваўся з ім,

як мяснік у лаўцы, і выкідаў, не вагаючыся, цэлых пасажы або вершы ці абвяшчаў іх фальшивымі. Чарнятовіч дала такую трапную харктарыстыку Буднаму: «У перакладчыцкіх працах Буднага выступае постачь спрытнага даследчыка, які часам ператвараецца ў безлігаснага хірурга і рэжка ўсё, што напаткае неўласцівага, што здалося яму на падставе крытыкі тэксту, а часам і аргументаў пазатэкстовых, неаўтэнтычным».

Мэта ўсіх Буднавых экспкурсаў у гісторыю перадачы і перакладаў новазапаветнага тэксту, якія ён рабіў у прадмове, маргіналіях і «прыпісках» да NT74, была яскрава ідэалагічная. Ён шукаў аргументаў супраць траічнасці Божства і супраць боскай прыроды Хрыста, з дапамогай якіх можна было б падмацоўваць антытрынітарную дакtryну. Пасажы, што супярэчылі гэтай дакtryне, ён абвяшчаў памылкамі перапісчыкаў, інтэрпалацыямі ерэтыкаў-маркіянітаў або гамаўзіян ці някемлівасцю перакладчыкаў.

Прыкладам дакtryнальных змен, якія Будны ўносіў у пераклад NT74, можа быць наступнае. Выраз «як меркавана», *ut putabatur (Jako myślano)* у Лк. 3: 23, дзе гаворыцца аб паходжанні Ісуса, сына Іосіфа, Будны апусціў у евангельскім тэксле і падаў толькі ў маргіналіях, адзначыўшы, што грэчаская, лацінская і славянская версіі яго «падкідаюць» (*ich to podrzut*). Яшчэ ў NT70 і B72 ён захоўваў гэты выраз у тэксле, хоць і браў яго, як сумнёўны, у дужкі; але ў маргіналіях не выказаў свайго сумнення. У «прыпісках» жа тлумачыў свой выкід тым, што гэтае месца было «пафальшавана» Маркіёнам (паводле цверджанняў Тэртуліяна і Эпіфана), і спасылаўся на Яўсевія, які даводзіў, што ў ягоныя часы такі выраз існаваў не ва ўсіх тэкстах.

Другі прыклад: замена ў NT74 выразу «ў жываце панясе», *in utero habebit* (Мц. 1: 23, у Буднага верш 22), на слова «цяжарная» (*brzemienna*). Увесь гэты верш Будны ўзяў нават у дужкі, указваючы тым самым на яго сумнёўнасць. Цікава назіраць тут замену традыцыйнага значэння будучага часу, якое выступала яшчэ ў NT70 *w żywiocie mieć będzie*, B72 *pocznie*, на субстантыў. Такім чынам, Будны пазбавіўся важнага для хрысталогіі ўказання на спосаб зачынання Хрыста, які пярэчыў антытрынітарнай дакtryне. У гэтым месцы Васіль Цяпінскі не пайшоў услед Буднаму і захаваў традыцыйнае чытанне: *в череве приемет*, паводле царкоўнаславянскага *во чревѣ приеметь*, хоць увогуле ў яго сустракаецца слова *беременнымъ*, ‘цяжарным’ Мф. 24: 19, якое пры царкоўнаславянскім *непразднымъ* яскрава паказвае на сваё пашоджанне з польскай версіі: B72 / NT74 *brzemiennym*.

У сваёй перакладчыцкай дзеянасці Будны звязртаўся не толькі да грэчаскіх і лацінскіх крыніц, але і да царкоўнаславянскай версіі. Вартасць гэтай крыніцы для перакладаў NT увасобілася ў выданні, якое выйшла на старабеларускай мове.

«ЕВАНГЕЛЛЕ» ВАСІЛЯ ЦЯПІНСКАГА

Пераклад Евангелля, здзейснены Цяпінскім (далей ЕЦ), з'явіўся паміж 1551–1580, хутчэй за ўсё ў 1570-х гг. (само выданне выходных звес- так не мае).

З усіх дзеячаў польска-беларускай Рэфармацыі постаць Цяпінскага, бадай, найменш вядомая. Звесткі пра Цяпінскага вельмі сціплыя і няпэўныя, нават час яго жыцця нельга вызначыць дакладней, чым 2-я палова XVI ст. У Літоўскай Метрыцы адшуканы цэлы шэраг згадак пра Цяпінскага, але няма ўпэўненасці, што ўсе яны тычацца менавіта той асобы, якая пераклала і выдала Евангелле. Сябе Цяпінскі называе ўсяго аднойчы, у «Прадмове»; апрача таго, вядомы адзін дрэварыт (дакладней, копія з дрэварыту) з выявай Цяпінскага, подпісам і датай «1576». Некалькі разоў прозвішча Цяпінскага згадвае ў сваіх творах Будны. ЕЦ набліжана да выданняў Буднага як у афармленні і размешченні тэксту на старонцы, так і ў блізкіх прыёмах работы з тэкстам. Аб прыналежнасці Цяпінскага да пратэстантызму сведчыць таксама і змест яго прадмовы да выдання.

Напачатку Цяпінскі меў намер выдаць ўсё Тэтраевангелле, пра што паведамлялася на тытульным лісце выдання: «Першая частка Новага Запавета [...], чаму яго і назвалі адным словам — «Евангелле». Але з нейкіх прычын выданне Цяпінскага засталося няскончаным. Свет убачыла ўсяго толькі палова Тэтраевангелля, як ён сам напісаў у прадмове, «Евангелле пісьма святога Мацвея, і святога Марка, і пачатак Лукі». А вядомыя цяпер два паасобнікі яшчэ меншыя аб'ёмам і абрываюцца на апошніх раздзелах Евангелля ад Марка.

Арыгіналам Цяпінскаму служыў царкоўнаславянскі тэкст, менавіта надрукаваны ў ЕЦ. Але Цяпінскі актыўна карыстаўся польскай версіяй, у прыватнасці, выданнем B72. Верагодна, ён не даканца падзяляў скрайнія погляды Буднага, адлюстраваныя ў NT74; ва ўсялякім выпадку, у сваім перакладзе ён не заўсёды трymаўся перакладу Буднага.

У адным выпадку Будны апускае цэлы пасаж на прыканцы малітвы «Ойча наш», у Мц. 6: 13: *ale wybaw nas od złego. Amen* B72 / *ale nas wybaw od złego. Amen* NT74 (тут гэта верш 14). У B72 Будны толькі адзначае на палях: *Tu Grekowie przydawaiąq*, тады як у NT74 ён выносиць выкінуты пасаж у маргіналії: *Gre: isz twe iest krolestwo y siła y sława.* У «прыпісках» Будны тлумачыць метазгоднасць гэтага: *Acż te słowa we wszech Ewangeliah greckich i słowieńskich zdawna są / wszakże doszli tego ludzie mądrzy, że są podrzucone, iako i wiele innych* (ён спасылаецца на Annotationes Эразма і Epanorthoten Мікалая Зэгера, якія бачылі тут дабрачцівую ўстаўку пазнейшых перапісчыкаў; гэты пасаж, як сведчаць NA, адсутнічае ў большасці грэчаскіх рукапісаў). Тым не менш, у Цяпінскага гэты пасаж захоўваецца, нават у крыху даўжэйшым выглядзе, паводле царкоўнаславянскай версіі:: *але збавъ нас въ злого иже твоє ест королевъство и иоцъ и слава на веки, аминь.* Нельга выключыць, што

прыклад Цяпінскага прымусіў Буднага падаць гэты пасаж у NT74 хоць бы ў маргіналях.

У іншым выпадку Будны дадае ў склад Мц. 1: 11 пакаленне Яўхімава: *Iozyasz [Iozias — NT70] zas spłodził Iakima. Iakim zaś spłodził Iechonyasza* (NT70 / B72), *Ioszyihu lepak spłodził Iakima [marg.: Iohakima] / a Iakim spłodził Iechan-iacha* (NT74, тут гэта верш 12). Цяпінскі захоўвае традыцыйнае чытанне: *Iosia pak сплоди * Iехонія*, паводле царкоўнаславянскай версii, і толькі ў маргіналях адзначае: * в греческих некоторыхъ. [И] в Иници перекладе^т ту^т такіна: такінъ пак сплоділ іехонія. Што наядешъ и в книга^х старого завета або та^ттиенту .в. коро[л]. .кг. с^х ад і кд с^х с^х .в. коро[ни]къ ля. с^х а д^х амож бе^з такі[а] не бүдє^т ро[дов] чо[тырна-ца]^т [до] х^соро спо[л] (тэкст часткова пашкоджаны). Цяпінскі спасылаецца на старазапаветныя кнігі (2-я Цар. 23: 34, 24: 6 і 2-я Хрон. 36: 1, 4), дзе пералічваецца парадак ізраильскіх цароў. Тут варта звярнуць увагу на часціцу *pak* у ЕЦ, якое магло падказаць Буднаму яго форму *lepak*.

Параўнанальная з перакладамі Буднага, якім уласцівы скрайні радыкализм у дакtryне і крытыцы тэксту, пераклад ЕЦ больш па старальны. Як і ў RB, маргіналіі ЕЦ маюць папулярныя характеристары. Цяпінскі не дазваляў сабе тых рызыкоўных эмендацый, якія рабіў Будны яшчэ ў B72. Хоць беларускі пратэстант адзначае ў маргіналях супярэчнасці тэксту ці ўласнае сумненне наконт тых ці іншых пасажаў, аднак у большасці выпадкаў (прычым дагматычна важных) ён аддавае перавагу тучанню царкоўнаславянскага арыгінала. Можна бачыць, што Цяпінскі часта захоўвае чытанні царкоўнаславянскай версii, насуперак перакладу Буднага, нават яго памяркоўнай рэдакцыі 1572 г. У сваёй прадмове Цяпінскі высока ацаніў вартасці царкоўнаславянской версii, вызнаючы яе за бліжэйшую да апостальскай традыцыі.

ВІНІКІ ПЕРАКЛАДЧЫЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ПРАТЭСТАНТАЎ

Як можна заўважыць, імпульсы для біблейных перакладаў у Рэчы Паспалітай у значнай меры задаваліся ў Беларусі. Адсюль паходзіць шэраг падставовых кальвіністкіх і антытырынітарыянскіх перакладаў 2-й паловы XVI ст. Але адказ на гэтыя імпульсы быў розным у Беларусі і Польшчы.

Рэфармацыя ў Беларусі адыграла інакшую ролю, чым у Польшчы ці Чэхіі. Калі ў Польшчы ў 1-й палове XVI ст. у пісьмовым ужытку панавала лаціна, то ўздым хвалі Рэфармацыі (1557 г. — абвяшчэнне Соймамі свободы веравызнання) пацягнуў за сабой росквіт польшчызны. І прыхільнікі новых ідэй, і іх апаненты началі шырока карыстацца польскай мовай у канфесійнай палеміцы і дагматычных разважаннях. У Беларусі атрымалася інакш. Парадокс, але пратэстантызм з яго пропагандай мясцовых моў і прыматам роднай гаворкі, не толькі прыйшоў у Беларусь у польскіх адзежках, але і спрычыніўся да паланізацыі вышэйшых колаў грамадства (частка шляхты і большасць магнатэў).

Тым не менш, пратэстантызм адзначыўся ў Беларусі як адзіны рух, што адмыслова ставіў пытанне пра пераклады Бібліі і масавае распаўсюджанне іх праз друк. Прыклад гэтага — ЕЦ. Але нават выдаочы свае кнігі па-польску, дзеячы польска-беларускай Рэфармацыі дбалі пра чытачоў з Беларусі і Украіны, большасць з якіх трymалася царкоўнаславянскай традыцыі.

Так, Будны ўпершыню увёў падзел новазапаветнага тэксту на зачалы ці *Slowieński Rozdziały* (перыкопы). У прадмове 1574 г. ён сцвярджаў, што гэта было зроблена паводле жадання ўсходнеславянскіх пратэстантаў: *na żadanie braciey miley z narodu Ruskiego po kraioch znaczył* (арк. д. III). Потым зачалы з'явіліся ў выданні NT Марціна Чаховіча (Ракаў, 1577), а таксама ў залежным ад яго старабеларускім перакладзе Тэтраевангелля В. Негалеўскага (1581, рукапіс). Ёсць падзел на зачалы і ў ЕЦ. «Мода» на зачалы пранікла аж у выданні NT езуіта Якуба Вуйка (Кракаў, 1593–1594) і пратымалася да пачатку XVII ст., што відаць ў пратэстанцкіх NT (Ракаў, 1606; Гданьск, 1606).

У сваёй перакладчыцкай працы польскія і беларускія пратэстанты ўваходзілі ў стасункі з праваслаўнымі коламі. Пра гэта сведчыць увага да царкоўнаславянскай тэксталогіі, адлюстраваная ў выданнях Буднага і ЕЦ.

Так, у сваёй прадмове ў NT74 Будны разбірае выданні, здзейсненыя ў Маскоўскай дзяржаве Іванам Фёдаравым і Пятром Мсціслаўцам, а таксама згадвае ранейшыя выданні, што выходзілі там да 1564 г. У гэтай жа прадмове Будны кпіў з недасведчанасці архідыякана Супрасльскага манастыра Кімбара ў царкоўнаславянскай мове. Цяпінскі свой пераклад надрукаваў нават у выглядзе дыглоты, а ў маргіналіях падаваў розначытанні са старажытных рэцэнзій царкоўнаславянскага Евангелля.

Аднак праваслаўне асяроддзе ставілася да ідэі біблейных перакладаў не вельмі зацікаўлена, што адзначаў у сваёй прадмове Цяпінскі. Праваслаўная царква ў цэлым адмаўлялася ад такой ідэі, хоць асобныя яе вернікі рабілі некаторыя спробы ў гэтым кірунку. Прыкладам могуць служыць перакладчыкі «Перасопніцкага евангелля» (1550-я гг.) і перапісчыкі копій з яго (1560-я – 1570-я гг.) ці Мялет Сматрыцкі, які выдаў (Еўе, 1614) «Вучыцельнае Евангелле» (утрымлівае фрагменты з Бібліі), абапіраючыся на пераклад Буднага В72. Але і тыя пераклады, што выйшлі з праваслаўных колаў, заставаліся з большага ў рукапісе і не маглі зрабіць адметнага ўплыву на грамадскую думку і мову.

Маштаб і памер гэтых спробаў у Беларусі і Украіне відавочна сціплы, калі для парашнання ўлічыць высілкі, што прыкладаў касцёл у Польшчы.

Там вядомы аж тры асобныя пераклады, якія толькі ў 2-й палове XVI ст. выйшлі некалькімі выданнямі. Гэта пераклад NT, здзейснены з Вульгаты невядомай асобай і выдадзены Мікалаем Шарфенбергерам (Кракаў, 1556, 1564, 1566, 1568), славутая «Біблія» (Кракаў, 1561, іншыя рэдакцыі 1575, 1577) выдатнага філолага, прафесара Кракаўскага ўніверсітэта Яна Леапалітэ, які ўвогуле не адхіляючыся ад Вульгаты, рэдагаваў паводле біблейскіх

моў чужы польскі пераклад (у яго аўтарстве падазраюць Марціна Бельска-га), нарэшце, выдатны пераклад, з арыгінальных моў езуіта Якуба Вуйка, які напачатку выдаў NT (Кракаў, 1593–1594, іншыя рэдакцыі 1606, 1617), а затым усю Біблію (Кракаў, 1599).

У Польшчы ў галіне біблійных перакладаў практычна знікла рукапісная традыцыя, як і паўсяоль ў Еўропе, яе замянілі друкаваныя тэксты. У Беларусі і Украіне рукапісаная кніга яшчэ доўга знаходзілася ва ўжытку, і не толькі ў гэтай галіне, а ва ўсіх.

Як бачым, адказ на імпульсы, пасланыя пратэстанцкімі перакладчыкамі з Беларусі ў 2-й палове XVI ст., быў неаднолькавы ў розных хрысціянскіх канфесій. Несумненным застаецца той міжканфесійны і міжкультурны палілог, якія вёўся на землях Беларусі.

Таццяна Рошчына (Мінск)

АШМЯНСКІЯ СТАРАДРУКІ Ў ФОНДАХ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭКІ БЕЛАРУСІ

У беларускай шматмоўнай і поліканфесійнай друкаванай спадчыне найбольш рэдкія старадрукі XVI–XVIII стст. на польскай, лацінскай і іншых мовах з друкарняў Брэста, Вільні, Любчы, Лоска, Нясвіжа, Полацка, Слуцка і іншых гарадоў Беларусі. Па-першае, яны найгорш зберагліся і абсалютная большасць іх знаходзіцца па-за межамі краіны, а па-другое, значная частка яшчэ патрабуе свайго выяўлення: старадрукі на замежных мовах у бібліятэках і музеях з-за адсутнасці спецыялістаў з добрым веданнем моў апрацоўваліся ў апошнюю чаргу (калі наогул апрацоўваліся). Таму навуковая апрацоўка фондаў дае магчымасць увесці ў навуковы ўжытак малавядомыя, а часам і зусім невядомыя даследчыкам крыніцы, знайсці цікавыя матэрыял для гісторыі беларускага кнігадрукавання.

Засяроджу ўвагу на выданнях, якія датычаць дзейнасці адной з беларускіх друкарняў — Ашмянскай, існаванне якой, дарэчы, пацвярджаецца толькі адной дагэтуль відомай кнігай з выходнымі дадзенымі «Ашмяна».

Звесткі ў літаратуры пра дзейнасць Ашмянскай друкарні недакладныя і супяречлівія. Нават у сучасных беларускіх энцыклапедычных выданнях падающца розныя даты яе заснавання і імёны заснавальнікаў. Некаторыя даследчыкі наогул сумніваюцца ў яе існаванні.

Ашмянская друкарня была заснавана паблізу вёскі Мураваная Ашмянка, уласнасці Дарагастайскіх, у маёнтку Ашмяна Мураваная (цяпер Ашмянскі раён; Мураваная Ашмянка знаходзіцца за 15 кіламетраў на захад ад

Ашмянаў). З пачатку XVI ст. яна ўваходзіла ў склад велізарных зямельных уладанняў Аляхновічаў-Дарагастайскіх. Дарагастайскія — шляхецкі род герба «Ляліва», прыдомка Манвід (Манівід), прадстаўнікі якога займалі буйныя дзяржаўныя пасады ў Вялікім Княстве Літоўскім. Найбольш вядомыя з іх — Мікалай Мікалаевіч Дарагастайскі (каля 1530—1597), стольнік літоўскі, ваявода полацкі, староста ваўкавыскі, шарашоўскі і лепельскі, і яго сын, Крыштоф Мікалай (1562—1615), стольнік літоўскі, маршалак вялікі літоўскі з 1597 г., староста мсцібаўскі, ваўкавыскі, шарашоўскі і лепельскі. Паводле адных звестках, друкарня была заснавана Мікалаем у 1590 г. Пра заснаванне друкарні Мікалаем Дарагастайскім згадвае Янкоўскі¹, які піша, што менавіта Мікалай ў сваім маёнтку Ашмяне Muравanay пабудаваў кальвінскі збор і пры ім залажыў друкарню, дзе йнасць якой у далейшым значна развіў яго сын Крыштоф. Але з якога часу і як доўга яна існавала — дакладна невядома. Гэта ж адзначаюць і Lorentz, і некаторыя сучасныя крыніцы². Паводле іншых звестках³ кальвінская друкарня была заснавана самім Крыштофам Дарагастайскім у 1615 г., і намаганнямі яе з'явілася не адна кальвінісцкая кніжка.

У 1615 г. у Ашмянскай друкарні было выдадзена 6 палемічных кніг мясцовага казнадзея евангеліка Войцэха Салінарыуса «Цэнзура...»⁴. Імя Войцэха Салінарыуса (памёр у 1616 г.), кальвінскага казнадзея ў Ашмянах і рэлігійнага пісьменніка, упершыню сустрэкаецца ў дакументах 1602 г. У 1606 г. па просьбе Віленскага сінода кальвіністы Малой Польшчы (адкуль, хутчэй за ёсё і паходзіў Салінарыус) згадзіліся на яго пераезд у Вялікае Княства Літоўскае, дзе ён прыняў збор у Muравanay Ашмянцы, уласнасці Дарагастайскіх. На сінодзе ў Вільні ў чэрвені 1612 г. ён быў абрани кансінъёрам Віленскага дыstryкта, праз два гады павышаны да пасады суперінтенданта таго ж дыstryкта. На працягу сваёй дзейнасці Салінарыус і карыстаўся падтрымкай актыўных дзеячаў кальвінізму — Януша і Крыштофа Радзівілаў і інш. Яго твор «Цэнзура...» — гэта палеміка з выдадзеным у 1605 г. у Rakave арыянскім «Катэхізісам» (т. зв. Catechesis Racoviensis major). Праца над кнігай пачалася яшчэ да прыезду Салінарыуса ў Ашмянку, але справа друку зацягнулася. Сіноды 1611—1612 гг. прызначылі новых цэнзараў, ад дазволу якіх залежала друкаванне кнігі. «Цэнзура...» была падзелена на шэсць кніг (частак), і кожная з іх прысвячалася аднаму асобнаму пытанню, у якім кальвінская царква была нязгодная з арыянамі. Спачатку падавалася меркаванне сацыніянаў, а потым — аргументацыя прагэстантаў, якая пераважна абапіралася на Біблію. Салінарыус лічыў погляды сацыніянаў паганскімі і не дапускаў магчымасці саюзу з імі. На думку польскіх даследчыкаў, работа Салінарыуса была не вельмі ўдалай, а аўтар не выйшаў за межы традыцыйнай аргументацыі і не вызначыўся тэалагічнай падрыхтоўкай⁵.

Ужо Балінскі піша толькі пра 1-ю і 2-ю часткі гэтага выдання⁶, Лукашэвіч упамінае яшчэ і 3-ю⁷, якую Балінскі ўжо не бачыў. Як бібліяграфічную рэдкасць згадвае гэтае выданне Янкоўскі⁸.

Усе асобнікі «Цэнзуры...», што зберагліся на сёння ў Летуве і Польшчы, выяўлены і ўлічаны ў каталогу «XVII a. Lietuvos lenkiskos knygos»⁹. Паводле яго, зберагліся па шэсць асобнікаў кніг 1-й, 2-й, 4-й і 5-й, па пяць — 3-й і 6-й. При гэтым усе шэсць кніг ёсьць у бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта (па два асобнікі), у Бібліятэцы Нарадовай у Варшаве, у Бібліятэцы ПАН у Курніку і Бібліятэцы Асалінскіх у Вроцлаве. Кнігі 4—6 ёсьць таксама ў Нацыянальнай бібліятэцы Летувы, астатнія — ў іншых бібліятэках Варшавы, Кракава, Познані, Торуні. Ужо К. Эстрайхерам як месца захавання асобнікаў «Цэнзуры...» названы бібліятэki Чартарыйскіх, Асалінскіх, бібліятэка Варшаўскага ўніверсітэта. Як бачым, большая частка ўлічаных асобнікаў захоўваецца ў Польшчы. Магчыма, гэта тлумачыцца тым, што пры падрыхтоўцы паказальніка быў выкарыстаны зводны (т.зв. цэнтральны) каталог старадрукаў Бібліятэki Нарадовай у Варшаве. Але, на жаль, адсутнічаюць звесткі пра буйнейшыя кнігазборы Расіі (РНБ, РГБ) і Украіны (Кіеў, Львоў). Не адзначана тут і наяўнасць выдання ў фондах Нацыянальнай бібліятэки Беларусі (НББ).

Асобнік, што захоўваецца ў аддзеле рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукай, НББ — гэта канвалют, які складаецца з першых трох кніг Салінарыуса. Прыемны, амаль квадратны томік «у чацвёрку» пераплецены ў карычневую скuru на кардоне. На форзацах скарыстана грубая шэраг папера нізкага гатунку. У пачатку і ў канцы кнігі — чатыры і пяць прыпераплётных (ахоўных) аркушаў, якія маглі паслужыць для запісаў. Кніга мае сляды старой і даволі няўмелай рэстаўрацыі: часткі аркушаў, што адсутнічаюць, даклеены чыстай паперай, зроблена падклейка надарваных аркушаў.

Кнігі 1-я і 3-я крыху дэфектныя: ад тытульнага літса 1-й кнігі ацалела толькі верхняя трэць, ад аркуша з дэдыкацыяй — ніжняя палова. Кніга 2-я захавалася цалкам, у 3-й — страчаны апошні шэсць старонак: 205—207 і тры ненумараваныя. Тэкст надрукаваны гатычным шрыфтам, старонкі ўзяты ў падвойныя лінейныя рамкі, што харэктэрна для выданняў таго часу. Мастацкае афармленне вельмі сціплае — невялікія віньеткі-канцоўкі.

Асаблівую цікавасць выклікае пераплёт — цэльнаскуранны, цёмна-карычневага колеру з чатырма скураннымі завязкамі, някепскай захаванасці: страчана адна завязка, і на ніжній крышцы пераплёту даклеена аддарваная частка скury. Каптал выкананы ў выглядзе сплеценага з вяроўкі жгута. Пераплёт аздоблены сляпым ціненнем — геаметрычным і раслінным арнаментам (басмы бардзюрныя і напаўнення). На верхній крышцы амаль усё поле займае ціненна выява вялікай шматпляўствавай кветкі. Работа зроблена не вельмі прафесійна — мяккі кардон, скошаныя на карашку бінцікі, няроўна нанесенае сляпое ціненне. Некаторымі асаблівасцямі і мастацкім аздабленнем пераплёт «Цэнзуры...» значна адрозніваецца ад тагачасных заходнегурапейскіх, польскіх, рускіх, што захоўваюцца ў нашых фондах: аналагай яму пакуль што не выяўлена. Не выключана, што ён зроблены ў пераплётнай майстэрні ў Любліне, пра існаванне якой ёсьць звесткі.

На паперы, якая выкарыстана для друкавання «Цэнзуры...», сустракаюцца філіграні трох тыпau. Асноўны тып, які сустракаецца часцей за ёсё, — «рыба». Дакладнага аналага па даступных крыніцах не выяўлена, але ён у большай меры адпавядае вадзяным знакам №№ 3912–3921 па атласу Лай-цявічуса¹⁰. У першай палове XVII ст. у ВКЛ вадзяныя знакі з рыбай (карпам) сярод іншых ужывалі папяровы млын Паўла Сапегі ў Гальшанах (№№ 4077–4080). Папера з падобнымі філігранямі выкарыстоўвалася ў рукапісных і друкаваных матэрыялах у Еўі, Смаргоні, Каўнасе, Біржай, Ашмянах і інш. Некалькі разоў (як правіла, у пачатковых сыштках кожнай часткі) сустракаецца вадзяны знак з гербам «Ліс» у падвойным круге з імем і прозвішчам Паўла Сапегі, які шмат у чым адпавядае філіграням №№ 1877–1880 атласа Лай-цявічуса¹¹. Такія філіграні таксама ўжывалі папяровы млын у Гальшанах, прычым, менавіта гэтая знакі — на паперы лепшага гатунку. На паперы з гэтымі вадзянымі знакамі часцей за ёсё сустракаюцца дакументы 1607–1614 гг. з Укмерге, Гродна, Каўнаса, Ашмянаў, Любчы і інш.

Адкуль кніга трапіла ў бібліятэку — невядома: на ёй наогул адсутнічаюць правененцыі. Няма ніякіх пячатак, экслібрисаў, уладальніцкіх запісаў, акрамя нумара, двойчы прастаўленага філяставым чарнілам на прыпера-плётных (ахоўных) аркушах: № 1523. Ніякіх звестак, акрамя даты, не дае і інвентарная кніга: «Цэнзура...» паступіла ў фонды 27 сакавіка 1947 года.

Некаторыя даследчыкі небеспадстаўна выказываюць сумненне наоконч існавання Ашмянскай друкарні наогул¹². Галоўная загадка — выкарыстанне ў адзінным ашмянскім выданні друкарскіх матэрыялаў друкарні Пятра Кміты з Любчы, якая дзеянічала з 1612 г. Пакуль няма адназначнага адказу, чым гэта тлумачыцца: ці то «Цэнзура...» была выдадзена ў Любчы, але, паколькі сродкі на выданне даваў Дарагастайскі, было агаворана паказаць месцам выдання Ашмяны (што цалкам верагодна), — ці то Кміта па просьбе Дарагастайскага даслаў у Ашмяны друкара з неабходнымі матэрыяламі. Хоць друкарня паводле шматлікіх звестках існавала з 1590 г., ніякіх яе друкаў да 1615 г. невядома. Спыненне яе ж дзеянісці пасля выдання ў 1615 г. твора Салінарыуса тлумачыцца смерцю Крыштофа Дарагастайскага якраз у тым годзе.

Але можна спаслацца на яшчэ адно матэрыяльнае сведчанне існавання друкарні — рэшткі будынка, дзе яна месцілася. Яна знаходзілася за кіламетр на паўднёвы захад ад вёскі; была пабудавана з буйнапамернай цэглы. Да нашага часу часткова захаваліся падвал, цокаль і сцены верхняга паверха — сама друкарня размяшчалася ў падвале і цокальным паверсе¹³.

У фондах аддзела ёсць яшчэ адна кніга, якая звязана з прозвішчам Дарагастайскіх і Ашмянай. Гэта — знакамітая «Гіпіка» аўтарства Крыштофа Дарагастайскага. Крыштоф Мікалай Дарагастайскі атрымаў грунтоўную адукцыю ў Еўропе, вучыўся ў Страсбургу, Фрыбургу; у Італіі сустракаўся са слыннымі спецыялістамі ў конегадоўлі П. Карачыёла, К. Кортэ,

П. А. Ферара. Найбольш паўплываў на яго Пётр Антонім Ферара, заахвоціўшы напісаць падручнік па конегадоўлі. Рукапіс быў падрыхтаваны на пачатку XVII ст. Галоўнымі крыніцамі паслужылі працы згаданых італьянскіх гіполагаў. Выкарыстаны ў кнізе звесткі старажытных вучоных, ёсьць шмат спасылак на Плінія, Арыстоцеля, Гіпарха. Ва ўласным перакладзе Дарагастайскага прыведзены ўрыўкі з паэтычных твораў Вергілія. У канчатковай апрацоўцы рукапісу шмат дапамог князь Мікалай Крыштоф Радзівіл «Сіротка», сам добры знавец коней. Меркавалася, што «Гіпіка» будзе даступным дапаможнікам практычных ведаў пра коней.

Кніга складаецца з чатырох частак: у першай падаеца гісторыя верхавой язды, апісаны прырода коней, іх пароды, дагляд у зімовы перыяд; у другой частцы расказваецца пра абвязкі конюхаў, падрыхтоўку коней да верхавой язды, разнавіднасці конскага бегу; у трэцій — падрабязна апісваецца будова муштукоў, фізіялогія коней; у чацвертай — пералічваюцца хваробы коней і пропануюцца спосабы іх лячэння.

Дарагастайскі паклапаціўся пра цудоўнае графічнае афармленне кнігі і выдаў яе ў Анджэя Пятроўчыка ў Кракаве ў 1603 г. Выданне было аздоблена 45-ю медзярытамі і шматлікімі табліцамі работы славутага нясвіжскага графіка Тамаша Макоўскага. Паказальна, што аўтар свядома не заказаў ілюстрацыі ў Нідэрландах; як малюнкі, так і медныя дошкі ён даручыў выканануць на радзіме, падтрымліваючы такім чынам айчынных творцаў.

Таленавіты мастак, гравёр і картограф Тамаш Макоўскі (562 або 1575–1630) увайшоў у гісторыю нашай культуры як аўтар асобных гравюр гарадоў, партрэтав, першай геаграфічнай карты ВКЛ і інш. Выходзец са шляхты, ён доўгі час працаваў пры двары князя Радзівіла ў Нясвіжы. Асаблівую папулярнасць ён здабыў як афарміцель кніг. Найбольш яскрава талент мастака праявіўся менавіта ў ілюстрацыях да «Гіпікі». Яны паказваюць коней то ў быстрым бегу, то на скачках, то стойма. Выявы коней падаюцца на фоне (у далёкай перспектыве) краявідаў гарадоў, замкаў; побач — разнастайная зброя, муштукі і інш. прылады. Коні маляваны, відаць, з натуры, з выдатнай анатамічнай дакладнасцю. Гравюрамі Т.Макоўскага ўпрыгожаны 1-е і 2-е выданні.

Праца Дарагастайскага была прынята вельмі прыхільна і доўгія гады была шырока вядомай і вельмі папулярнай. Пра гэта сведчаць яе шматлікія перадрукі на працягу XVII–XIX стст. (паводле некаторых звестках, сем разоў). У бібліяграфіі К. Эстрайхера налічваецца шэсць выданняў: Кракаў, 1603; Познань, 1620; Кракаў, 16 (друкарня Л. Купіша); Кракаў, 1647; Кракаў, пасля 1647 (Акадэміцкая друкарня); Кракаў, 1861. У іншых крыніцах згадваюцца яшчэ выданні 1700 і 1730 гг.

Адно з гэтих выданняў, што было надрукавана ў Кракаве ў Акадэміцкай друкарні, захоўваецца ў НББ¹⁴. Гэтае выданне вядома ў двух варыянтах: варыянт Б, які захоўваецца ў нас, мае адрозненне ў загалоўку: Hippika

о koniach. Кніга — ў простым паўскураным пераплёце, памерам у 20, з ціненай на карашку назвай: «Hippika abo o koniach». Гравіраваны тытульны ліст з выявай каня; тэкст надрукаваны гатычным шрыфтам. На верхнім форзацы пазначаны алоўкам стары шыфр: 09 3092 (чый — невядома). На гэтым жа форзацы надпісы: чарнілам (падобна, канца XVIII ст.): Moniwid na Dorostaiach(!) iako X Korczynski(?) w sweicy grammatyce. Перад ёй дапісана алоўкам: Author. Ніжэй — больш позні надпіс алоўкам: Krysztof Moniwid na Dorostajch Stolnik a...cy Marszalek Wielki Litewski. Hippika... o koniach ksiega 1603 г. На тытульным лісце і на 1-й старонцы прастаўлены авальныя пячаткі: Bibliotheque S. M. Goldstein. St. Petersbourg. А гэта значыць, што кніга паходзіць з кнігазбору вядомага калекцыянетра С. Гальдштэйна, калекцыю якога Нацыянальная бібліятэка Беларусі набыла яшчэ ў 20-я гады. Кніга пад час Другой сусветнай вайны была вывезена разам з фондамі бібліятэкі і вярнулася дадому. Гэтае выданне таксама аздоблена шматлікімі гравюрамі, але ўжо не медзярытамі, а дрэварытамі. На жаль, яны непараўнальная паводле сваёй мастацкай вартасці з гравюрамі Макоўскага. Відавочна, аднак, што яго арыгіналы былі скарыстаны: гравюры супадаюць у сюжетах і кампазіцыях, толькі крыху зменены іх парадак ды некаторыя, найбольш складаныя для паўтору выявы адсутнічаюць, але малюнкі спрошчаны, няма фону — краявідаў, штрыхоўка грубая.

Некаторыя даследчыкі, у прыватнасці Балінскі¹⁵, лічылі, што «Гіпіка» была надрукавана ў Ашмянцы. Гэтую ж гіпотэзу выказаў вядомы беларускі даследчык Я. Парэцкі¹⁶. Ён прыводзіць ў доказ лісты Дарагастайскага да Радзівіла «Сіроткі», якія былі апублікаваны С. Александровічам (арыгіналы захоўваюцца ў АГАДзе)¹⁷. Ён піша: «З гэтых пісем вынікае, што да з'яўлення ў 1603 г. у Кракаве выдання «Гіпікі» яна ўжо друкавалася ў Мураванай Ашмянцы». Гэта наўрад ці магчыма: дагэтуль не выяўлены выданні «Гіпікі» з выходнымі дадзенымі «Ашмяна», хоць па бібліографаванню выдання XVII ст. ужо зроблена нямала. Да таго ж яшчэ Эстрайхер у сваёй знакамітай бібліяграфіі указаў на памылку Балінскага, што «Гіпіка» друкавалася ў Ашмянцы¹⁸. Гэтую ж памылку згадвае і Янкоўскі¹⁹. З апублікаванай перапісکі можна зрабіць высьнову, што Дарагастайскі дасылаў Радзівілу «Сіротку» рукапіс сваёй працы яшчэ да друкавання і прасіў вярнуць яго з заўвагамі (ліст ад 6 чэрвеня 1602 г.); у лісце да яго ж ад 15 ліпеня 1602 г. ён паведамляе, што задаволены працай Макоўскага, а больш, чым праз год, 29 верасня 1603 г. — што ў Кракаве надрукавана каля ста асобнікаў яго кнігі і ён не задаволены якасцю выдання.

На жаль, да сённяшняга дня не выяўлены дакументы, якія б маглі дакладна пацвердзіць існаванне ці, наадварот, неіснаванне друкарні ў Ашмянцы. Магчыма, пошуки ў архівах Гродна і Вільнюса падораць заходкі новых цікавых матэрыялаў.

-
- ¹ Jankowski Cz. Powiat Oszmiański: Materiały do dziejów ziemi i ludzi. Pb., 1896. Cz. 1. S. 334, 336.
- ² Lorentz S. Wycieczki po województwie Wileńskiem. Wilno, 1932. S.45; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. Мн., 1999. С. 237.
- ³ Wysłouch S. Ziemia oszmiańska na rubieży dwu kultur. Wilno, 1932. S. 13; Baliński M., Lipiński T. Starożytна Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym. Wyd. 2, popr. i uzu. T. 4. Warszawa, 1886. S. 181; Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: Т. 3. Мн., 1996. С. 208.
- ⁴ Salinarius W. Censura, albo Rozsądku na confessia ludzi tych, ktorzy pospolitym nazwiskiem rzeczeni bywaią arriany, a w rzeczy samcy są socinistami, nasładując we wszystkim przewratnej opiniey Fausta Socina Włocha: [6 ksiąg]. W Ośmianie: Je M. Pana C. M. marszałka W. X. Litewskiego [Krzysztof Dorohostajski], 1615. НББ. Кн. 1–3. Шыфр: 094/3626.
- ⁵ Gmiterek H. Salinarius // Polski słownik biograficzny. Wrocław etc., 1993. Z. 142. S. 360–361.
- ⁶ Baliński M., Lipiński T. Starożytна Polska... T. 4. S. 181.
- ⁷ Łukaszewicz J. Dzieje kościołów wyznania helweckiego w Litwe. T. 2. Poznań, 1843. S. 204.
- ⁸ Jankowski Cz. Powiat Oszmiański... S. 336.
- ⁹ XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos: Kontrolinis sąrašas. Vilnius, 1998.
- ¹⁰ Laucevičius E. Papierius Lietuvoje XV–XVIIIa.: Atlasas. Vilnius, 1967. №№ 3912–3921.
- ¹¹ Тамсама. №№ 1877–1880.
- ¹² Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku. Z. 5. Wielkie Księstwo Litewskie / Oprac. A. Kawecka-Gryczowa et al. Wrocław; Kraków, 1959. S. 193–194.
- ¹³ Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Гродзенская вобласць. Мн., 1986. С. 108.
- ¹⁴ Dorohostajski K. Hippika abo nauka o koniach... 1647 do druku podana. A teraz przedrukowana. Kraków: Druk. Akademicka [po 1647]. 2o. War. B. На тыгт. арк. назва: Hippika o koniach. НББ. Шыфр: 09/3002.
- ¹⁵ Baliński M., Lipiński T. Starożytна Polska... T. 4. S. 181.
- ¹⁶ Парэцкі Я. «Гіпіка» Дарагастайскага // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1982. № 3. С. 39.
- ¹⁷ Alexandrowicz S. Nieznane źródła do działalności Tomasza Makowskiego, sztycharza nieświeskiego // Przegląd hist. 1965. T. 56. Z. 3. S. 460.
- ¹⁸ Estreicher K. Bibliografia Polska. T. 27. Kraków, 1929. S. 34.
- ¹⁹ Jankowski Cz. Powiat Oszmiański... S. 336.

Галіна Кірэева (Мінск)

ДА ПРАБЛЕМЫ СТВАРЭННЯ ЗВОДНАГА КАТАЛОГА БЕЛАРУСКІХ СТАРАДРУКАЎ ЛАЦІНСКІМ ШРЫФТАМ

Национальная бібліятэка Беларусі (НББ) з'яўляецца бібліяграфічным цэнтрам у галіне грамадскіх і гуманітарных навук і інфармацыйным цэнтрам па культуре і мастацтву, а таму адказвае за бібліяграфічнае забеспечэнне ў гэтых галінах. Яна з'яўляецца цэнтрам нацыянальнай бібліяграфіі, цэнтрам па збору і захоўванню нацыянальнага дакумента і экстэрнёры (беларусікі), навукова-даследчым і каардынацыйным цэнтрам

бібліятэказнаўства, бібліяграфіязнаўства, кнігазнаўства. Асноўныя задачы бібліятэкі, якія зацверджаны ў яе статуце, — камплектаванне, апрацоўка, захаванне нацыянальных дакументаў і беларускі, стварэнне крыніц нацыянальнай бібліяграфіі і нацыянальнай сістэмы зводных каталогаў, забеспячэнне доступу да дакументальных каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры.

З усіх відаў бібліяграфіі найбольш значнай у свеце прызнаецца нацыянальная. Між тым, дасюль не існуе яе акрэсленага вызначэння. У самым агульным выглядзе тут маецца на ўвазе ўлік дакументаў паводле той ці іншай прыкметы, якая звязана з дзяржавай ці народам (этнасам)¹. Для вызначэння аб'екта нацыянальнага кнігазнаўства і гісторыі кнігі, нацыянальной бібліяграфіі, для складання рэпертуарных бібліяграфічных дапаможнікаў неабходна акрэсліць паняцце «нацыянальная кніга» («нацыянальны дакумент»). Гэтай праблеме было прысвечана пасяджэнне Вучонога савета НББ, які разглядаў тэрміналагічнае паняцце «нацыянальны дакумент» і яго прымяненне пры стварэнні базаў дадзеных (БД) у НББ. Для вядзення БД НББ было вырашана лічыць нацыянальнымі дакументамі ўсе носьбіты інфармацыі, якія выдадзены (створаны) на тэрыторыі Беларусі (незалежна ад гістарычнага перыяду, на ўсіх мовах); дакументы на беларускай мове (незалежна ад месца выдання і аўтарства); дакументы беларускіх аўтараў, выдадзеныя за межамі Беларусі².

Кніжныя помнікі Беларусі XVI – пачатку XIX ст. дагэтуль не толькі слаба вывучаны, але ў сваёй большасці нават бібліяграфічна не ўлічаны. Гэта датычыць у першую чаргу старадрукаў, выдадзеных лацінскім шрыфтам (кірылічная кніга зарэгістравана ў рэтраспектыўным бібліяграфічным паказальніку — зводным каталогу «Кніга Беларусі», частка 1, складзеная Г. Галенчанкам)³. Беларускія ж старадрукі XVI – пачатку XIX ст. на польскай, лацінскай і іншых мовах з друкарняў Брэста, Вільні, Любчы, Лоска, Нясвіжа, Палацка, Слуцка і іншых гарадоў Вялікага Княства Літоўскага былі толькі аб'ектамі бібліяграфавання польскіх і літоўскіх спецыялістаў — у якасці «галонкі» і «літуанкі».

Таму цяпер першачарговая задача беларускай бібліяграфіі — стварыць поўны репертуар беларускай друкаванай кнігі. Сёння згаданыя старадрукі лацінскім шрыфтом, г. зн. — таксама нацыянальная кніга Беларусі, упершыню сталі аб'ектам уліку менавіта нацыянальнай бібліяграфіі: Нацыянальная бібліятэка Беларусі рыхтуе працяг зводнага каталога «Кніга Беларусі» — «Выданні XVI–XVIII стст. лацінскім шрыфтом».

Зводны каталог — гэта бібліятэчны каталог, што адлюстроўвае фонды некалькіх бібліятэк ці бібліятэчнай сеткі регіёна або галіны⁴. Рэтраспектыўны зводны каталог кніг на польскай, лацінскай і іншых мовах з пачатку кнігадрукавання — гэта бібліяграфічны дапаможнік, які рыхтуеца метадам зводнага каталога і мае канкрэтную мэту: найбольш поўна выявіць рэпертуар беларускай кнігі. Таму, калі мы кажам пра стварэнне зводнага

каталога, то ў першую чаргу мяркуем адлюстраваць у ім усё дакументальнае багацце, якое захоўваецца ў Беларусі, і ў той жа час асноўнай задачай з'яўляецца падрыхтоўка і складанне рэпертуару. Гэтую бібліяграфічную задачу варта разглядаць як частку больш шырокай бібліятэчнай задачы — стварэнне сістэмы зводных каталогаў. У іншым выпадку паралельна бібліяграфічнаму паказальніку давядзенца рыхтаваць аналагічны зводны каталог. Здзейсніць адначасова два такія выданні надзвычай складана дый непатрэбна. Таму ўсе буйныя бібліяграфічныя працы па адлюстраванню рэпертуару беларускай друкаванай кнігі абавязкова павінны весціся ў рэчышчы стварэння сістэмы зводных каталогаў і ўяўляць сабой састаўныя элементы гэтай сістэмы.

Зводны каталог павінен быць арганізаваны як адзіны банк дадзеных пра кніжныя помнікі ўсіх узроўняў. Гэта, у сваю чаргу, створыць умовы для дэцэнтралізаванай формы іх дзяржаўнага ўліку на аснове ўнутранай дакументацыі ўстаноў. Створаны па агульной праграме, зводны каталог зробіць магчымым пошук крыніцы ў адзінай інфармацыйнай сетцы па розных параметрах. Пры наяўнасці электроннай тэхнікі гэту задачу можна выкананы, калі кожны фондаўтрымальнік будзе ўводзіць інфармацыю пра свае зборы на аснове адзінных правілаў апісання. У гэтым нам дапаможа фармат BELMARC, макет апісання старадрукаў якога цяпер распрацоўваецца. Праблема ўліку кніжных помнікаў звязана таксама з вялікай колькасцю фондаўтрымальнікаў, якія належаць пераважна да розных міністэрстваў і ведомстваў. Таксама застаецца пакуль нявырашанай праблема ўліку і апісання прыватных калекцый.

Рэалізацыя праекта ўядзе ў навуковы ўжытак раней невядомыя выданні, неапісаныя асобнікі, дасць багаты матэрыял для археографаў, гісторыкаў, культуролагаў і іншых спецыялістаў. У выніку будзе створана аўтаматызаваная база дадзеных (АБД) беларускіх выданняў, надрукаваных лацінскім шрыфтам, выданне друкаванага каталога. Распрацавана праграма рэалізацыі праекта. Яна складаецца з наступных этапаў: стварэнне АБД старадрукаў на падставе бібліяграфічных крыніц; апісанне калекцыі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі; абследаванне калекцый бібліятэк, архіваў, музеяў Беларусі; выяўленне і апісанне асобнікаў; абследаванне замежных калекцый з мэтай выяўлення і апісання дакументаў; завяршэнне стварэння АБД; выданне друкаванага зводнага каталога.

З 1994 г. у аддзеле рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў вядзеца база дадзеных «Кніга Беларусі» (як часткі базы «Рэдкая кніга» і рэспубліканскага банка дадзеных «Помнікі кніжнай культуры Беларусі»). Увод інфармацыі ў электронны каталог робіцца па поўным макете апісання, які распрацаваны для ўводу звестак у камп'ютэрныя базы бібліятэкі. Такім чынам, працяг друкаванага паказальніка «Кніга Беларусі: Выданні XVI–XVIII стст. лацінскім шрыфтам» стаў ажыццяўляцца. Крыніцаўнай базай для выяўлення выданняў, акрамя каталогаў бібліятэк, служаць бібліяграфічныя

паказальнікі (К. Эстрэйхер, К. Чепене і Й. Петраўскене, Л. Фінкель і інш.). Калі мы называем вынік такой даследчай дзейнасці рэпертуарам кнігі, то трэба разумець, што маецца на ўвазе пад гэтым тэрмінам. «Кніга» тут выступае ў якасці абагульненай назвы сукупнага друкаванага прадукта, што ўключае ў сябе і брашуры, і выданні літаральна на некалькіх старонках (напрыклад, панегірыкі). Яскравы прыклад — прадукцыя гродзенскай каралеўскай друкарні, якая выдавала ў XVIII ст. мноства афіцыйна-юрыдычных дакументаў — адказы, рэплікі, справы, абароны, прычыны з розных прыватных працэсаў, прамовы дэпутатаў сеймаў і інш. Уся гэтая літаратура не ўлічана пакуль ні ў адной бібліографії.

На працягу XVI – пач. XIX ст. у Беларусі працавалі друкарні рознага тыпу. Адны з іх друкавалі кнігі толькі кірылічным шрыфтам (друкарня Спірыдона Собаля ў Күцейне і Магілёве), некаторыя — кірылічным і лацінскім шрыфтамі (друкарня Мамонічаў), а яшчэ некаторыя — толькі лацінскім шрыфтам (брэсцкая друкарня Радзівілаў ці друкарня Яна Карцана ў Вільні). Побач з царкоўнаславянскай, беларускай, польскай мовамі ажыццяўлялася выданне кніг на грэчаскай, лацінскай, рускай, часам на французскай і нямецкай мовах.

Храналагічны рамкі каталога, які ў нас ствараеца, пакуль акрэслены 1800 годам, аднак у Заходнія Еўропе і Расіі ў апошні час гэтую дату пасунулі. Кансорцыум еўрапейскіх навуковых бібліятэк вызначыў храналагічную мяжу кніг, што былі створаны на першапачатковых этапах развіцця кнігадрукавання (т. зв. эпоха ручнога прэса), па 1830 год уключна⁵.

Структура паказальніка будзеца паводле храналогіі выданняў без падзелу на блокі па асобных гадах. Гэта створыць навуковую карціну ўзнікнення і генетычнага развіцця друкарскай дзейнасці. Унутры храналогіі матэрыял будзе размешчаны па алфавіту. Прадугледжваюцца наступныя дапаможныя паказальнікі: імянны, геаграфічны, прадметна-тэматычны (тэматычны), выданняў паводле месца і часу выхаду, друкарні, друкароў, паказальнік гравёраў, правененцый. Выданні sine anno і кнігі, месцы публікацыі якіх канчаткова не высветлены, будуць змешчаны ў дадатковым раздзеле пасля датаваных выданняў. У заўвагах выданняў, што апісаны паводле бібліографічных звестках, будзе ўказана крыніца апісання.

У 1992–1993 гг. бібліятэка распрацавала анкету для даведніка «Фонды дакументальных помнікаў у бібліятэках, музеях і архівах Беларусі», якая была разаслана ўсім установам, што маюць кніжныя зборы. У анкету былі ўключаны пытанні: ці мае ўстанова вылучаны фонд дакументальных помнікаў? характеристыка фонду; якія архіўныя матэрыялы, рукапісныя і друкаваныя кнігі ўваходзяць у склад фонду? моўная характеристыка фонду; агульныя храналагічныя межы фонду. Трэба было прывесці прыклады найбольш каштоўных выданняў. На працягу года большая частка музеяў, архіваў і бібліятэк адказала на гэтую анкету, але выданне даведніка было

закансервавана з-за таго, што многія музеі, абласныя бібліятэкі і архівы не маюць спецыялістаў, здольных апісаць свае фонды. Асаблівія цяжкасці ўзнікалі з апісаннем і атрыбуцыяй старадрукаў кірылічнага шрыфту і кніг, надрукаваных лацінскім шрыфтом. Меркавалася, што анкета дапаможа ўстановіць папярэдня звесткі наконт колькаснага складу збораў старадрукаў ва ўстановах Беларусі, у тым ліку, — наконт удзельнікаў зводнага каталога.

Стварэнне зводнага каталога «Кніга Беларусі» — задача надзвычай працаёмкая і складаная, разлічаная не на адзін год. У сувязі з дэцэнтралізаваным захаваннем беларускай кнігі адной бібліятэцы вырашыць гэтую задачу немагчыма. Неабходны каардынацыя і кааперацыя з установамі, што захоўваюць такія выданні ў Расіі, Летуве, Украіне, Польшчы.

¹ Левин Г. Л. Национальная библиография: Структура. История. Перспективы // Мир библиографии. 1998. № 1. С. 16.

² Пратакол № 3 пасяджэння Вучонага савета НББ ад 14.12.1994 г.

³ Кніга Беларусі. 1517–1917: Зводны каталог. Мн., 1986.

⁴ Терминологический словарь по библиотечному делу и смежным отраслям знания / Сост. З. Г. Высоцкая и др. М., 1995. С. 168.

⁵ Consortium of European research libraries. [1999].

Ксенафонт Лецка (Гродна, Беларусь)

МАСТАЦКАЯ РЭЦЭПЦЫЯ ЭКЛЕЗІЯСТА Ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ЭПОХІ РАМАНТЫЗМУ

Пры даследаванні вытокаў і генезісу беларускага рамантызму XIX стагоддзя лёгка заўважыць тэндэнцыю тагачасных пісьменнікаў Беларусі запазычваць матэрыйял для сваіх тварэнняў са Святога Пісання, своеасабліва іх сінтэзаваць і падпярадкоўваць ідэйнай аўтарскай задуме. Важная для гэтай праблематыкі мастацкая рэцэпцыя Эклезіяста. Пасправаствуем прасачыць, як прайвілія асноўныя эклезіястаўскія матывы ў творах пісьменнікаў Беларусі эпохі рамантызму.

Як вядома, крылатое выслоё Эклезіяста — «Марнасць марнасцяў — усё марнасць!» — праходзіць праз усю сусветную літаратуру. Гэтыя высокапаэтычныя слова сумнаю песняў гучаць стагоддзе за стагоддзем і адгукуюцца пранікнёнымі радкамі паэтаў розных, народаў і літаратурных кірункаў. Асэнсаванне марнасці свету, нікчэмнасці быцця што, так аплаквае Эклезіяст, — адна з харектэрных тэмаў у творчасці рамантыкаў. Сугучная

рамантычнай настраёвасці, яна выразна азначылася і ў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя.

Эклезіястаўскі матыў уласцівы лірыцы Яна Аношкі, якая таксама не пазбаўлена відавочных рысаў сэнтыменталізму і рэалізму з яго сатырычнай афарбоўкаю. Тут разлад паміж мараю і рэальнасцю, спалучаны з узмоцненай сэнтыментальняй пачуццёвасцю, вельмі абвостраны і песімістычны. У элегічных вершах Аношкі «W rozpaczy», «Rospacz czarna» даволі ярка ўласцівасць адна з самых распаўсюджаных у рамантычнай лірыцы тэм — тэма трагедыйнасці чалавечага існавання, адзіноцтва героя, даведзенага да адчаю, безвыходнасці. Тут лірычныя героі поўныя глыбокіх хваляванняў і стамляльных раздумаў. Яны зведваюць каласальную канцэнтрацыю пачуццяў, што вызначае ўвогуле спецыфічную рысу рамантычнага стылю. Для прыкладу спашлемся на пачатак верша «W rospaczy»:

Na cóż mi życie potrzebne?
Nic mię do świata nie garnie.
Skończyłem myśli pochlebne,
Dosyć igrzyskiem bydź marnie.
Rozkosz ziemska jest nikczemna
I ta przedemną ucieka,
Nie znam, co chwila przyjemna¹.

У элегіі «Rozpacz czarna» ўжо ёсьць прымы зварот лірычнага героя да Бога і сумненні ў ягонай міласці:

Jeszcze dotąd w mem sercu trzymałem nadzieie,
Dzisiaj znam, że się Niebo z prośb ziemianów śmieie (3).

З вобразам Бога складана перапляліся чалавечыя летуценні і падманутыя надзеі, мары і радасці, няздзейненныя жаданні. Жыццёвяя беды, нягody і пакуты чалавека ў недасканалым зямным свеце канчаткова зняверылі лірычнага героя ва ўсім. Жыццё для паэта становіцца невыносным, і ў яго ўзнікаюць думкі пра смерць як жаданую збавіцельку. І сутнасць гэтага збліження ясна сформулявана ў наступным чатырохрадкоўі:

Lecz co mówię? zbrzydziałem świat, ludzi i siebie,
Błakam się, bluźnię, jeczę, duch się w cieniach grzebie.
Gniew Nieba nad mą głową wznosi się nad miarę:
Połknę śmierć i uczynię sam z siebie ofiarę (7).

Гэты выклік жыццю, якое аказалася пакутлівым і невыносным, надзвычай характэрны для часу крушэння ўсіх спадзяванняў. Смерць выбывае ад прыгнёту і няволі, што заўважаецца ў лірыцы іншых паэтаў-рамантыкаў. Аднак герой верша Аношкі, адрозна ад рамантычных герояў твораў некаторых пісьменнікаў, не канчае жыццё самагубствам. На яго погляд, шлях да

шчасця і лепшай долі праходзіць праз зямныя пакуты і цяжкія выпрабаванні, праз веру ў Бога, што цалкам адпавядаете біблейскай маралі:

O Wiaro mi wpoiona od lepszych odemnie!
Z jakąsią siłą pracuię stłumić cię daremnie?
Przemagasza wszystkie iady pośród mego łona,
Gdym cię sądził umarła, ożywiasz nasiona!
Ty mię gwałtem uzbraiasz na losów zwycięstwo,
Znosić biedy nie umrzeć, jest prawdziwe męztwo (9).

Як бачым, тыпова рамантычныя, трагедыйныя матывы мучэння і смутку не зусім песімістычныя, як гэта мы назіралі ў Эклезіяце. Лірычны герой Аношкі знаходзіць сваё зачараўванне і свой станоўчы змест, ідэал у смутку, які роднасны мары і, паводле рамантычных уяўленняў, служыць асноваю паэтычнага, сродкам спасціжэння таемнага. Смутак — гэта парыванне ў глыбіню і асаблівы ірацыяналны шлях пазнання. Пачуццё маркоты і тамлення тайлі ў самой бязрадаснасці высокое паэтычнае суцяшэнне. Як заўважыў у свой час Гегель, для рамантычнага мастацтва былі ўласцівы асалода ў журбе і ўцеха ў пакутах.

У рамантычным вершы Яна Баршчэўскага «*Nic mie się tu nie podoba*» смутак лірычнага героя настолькі змрочны, што пераходзіць у відавочна адмоўнае светаўспрыманне, у крайні песімізм. Жальба агортвае героя, калі ён глядзіць на свет. Яго, як і Эклезіяста, не захапляюць ні прыгажосць, ні весялосць, ні багацце, ні слава:

Nic ci się tu nie podoba, O wiem ja co to znaczy, — Nie od pychy lub rospaczki, Niczem dla ciebie każda ozdoba,	I każda zaleta świata. Wiem czemu obojętnie, Patrzysz na złoto i na blask sławy, Wiem czemu niechętnie... ² .
--	---

Усёй істотай самотнік Баршчэўскага прагне апынуцца «*w krainie ducha*», дзе «*stron nie ziemskiej harmonji słucha*». Сумныя ноты адчуваўальны таксама ў вершах паэта «*Smutek*», «*Rospacz*», «*Czas wszystko rujnięje*» і інш.

Тужлівым настроем Эклезіяста вее са старонак кнігі Яна Баршчэўскага «*Szlachcic Zawalnia, czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach*». Так, пры абмалёўцы знешняга вобліку беларускіх сялян аўтар пісаў: «Жыхары гэтага краю... спрадвеку пакутуючы, зусім змяніліся харектарам; на іх тварах заўсёды адбіты нейкі смутак і змрочная задумлівасць»³. Гэты іх стан часам пераходзіць у слёзна-рыдаючы плач: «Там на могілках можна бачыць сцэны, якія наводзяць на душу смутак. Вось удава з малымі дзецьмі ля драўлянага крыжа, які стаіць над магілою яе мужа, а там сірата над магілою бацькоў выказваючы сваю журбу голасам, які раздзірае сэрца; калі хто наблізіцца да іх і падслушаете іхнія слова — яны зайдзросціць мёртвым, і гэтыя слёзныя скаргі, здаецца, працялі б і каменныя грудзі» (I, 7). Пры гэтым чалавечас засмучэнне ў апавяданні «Арганісты Андрэй» трактуеца

як нейкая таямніца, якую нельга прадбачыць: «Зацьменні сонца людзі прадказваюць, — адказаў Андрэй, — але не могуць прадказаць тое зацьменне, якое можа акунуць іх сэрцы ў смутак» (IV, 68).

Рамантычнай настрабаёсцю прасякнуты ў апавяданні «Бура» эклезіястаўскі матыў пра тленнасць і недаўгавечнасць быцця: «Анічога не забяром на той свет, і цяжка грашыць хцівы, што не верыць ва ўсемагутнасць Божую»; «... ім (людзям. — К. Л.) здаецца, што яны не памруць; на цэлую вечнасць хочуць забяспечыць сябе на гэтай зямлі» (II, 78). Пра vanitas vanitatis (марнасць марнасцяў — лацінскае) згадвае адзін з герояў апавядання «Арганісты з Расонаў» (II, 87). Пра час, што ўсё руйнуе, нішчыць, гаворыцца ў апавяданні «Успаміны пра наведванне роднага краю» (II, 5). Або яшчэ: «...Чалавеку не дадзена сапраўднае весялосці: багатыя, калі сонца сядзе, маркоцяцца, што як адзін дзень, так і цэлае жыццё іх міне, схаваецца ад іх назаўсёды, смерць забярэ ў іх уцехі і вясёлыя забавы» («Таварыш у падарожжы») IV, 8–9).

Эклезіястаўскі матыў мінання і тленнасці ўсяго існага Баршчэўскі скіроўвае ў апавяданні «Думкі самотніка» і на з’явы прыроды: «Хутка зменіцца надвор’е — вецер з усходу; бляеецца над вадою надзымуты ветразь. О, людзі вялікага свету! Гляньце на неба з вашых высокіх і пышных гмахаў! Над горадам вісяць густыя воблакі, а з іх нараджаюцца ўгары дзіўныя прывіды, у паветры будзе нехта велізарны замак, валы і сцены акружанаць яго, вырастоюць высокія гмахі і вежы, непадалёк становяцца ў баявы парадак на конях волаты-рыщары, а праз колькі хвілін відаць толькі руіны, а ўсё войска перамянілася ў клубы дыму; як вужака, прабегла вогненная маланка пасярод хмары» (III, 3). Затым зменліваецца гэтага незвычайнага відовішча, што дзеецца прыродаю па волі Бога на воблачным небе і хутка знікае, суадносіцца, як і ў Эклезіяске, з тленнасцю матэрыяльных каштоўнасцей, са знікненнем і забыццём людской велічы, раскошы, знатнасці: «О, людзі вялікага свету! Гляньце на неба з вашых высокіх і пышных гмахаў, зразумейце гэтыя знакі ў пэўных абрысах блокаў, якія заўсёды перад вашымі вачыма; Божая рука папярэджвае вас, што няма нічога сталага на зямлі, гмахі ваши ператворацца ў руіны, моц, багацце, гонар і слава рассеюцца і знікнуць, як лёгкі дым у паветры» (III, 3–4).

Паказчыкам хуткаплыннасці і мінучасці ўсяго зямнога (у тым ліку чалавечага жыцця) выступае тут вясновая пара: неўзабаве праходзіць лета і наступае восень, што нагадвае марнасць і забыццё тых «знакамітых людзей», якія ў сваім жыцці не трymаліся дарогі праўды. Дарэчы, і спасціжэнне ісціны ў Баршчэўскага рэлігійна-філософскага і рамантычнага: «Праўда — пасланніца неба ў гэту юдолю цярпення — ты анёл, вартайніца і настаўніца ў жыцці, асвятляй нас сваімі прамянямі, калі праўдзівую веру — найдараражэйшы скарб наших бацькоў, найчысцейшае свято неба — хочуць зацьміць туманы вытанчанае мудрасці пыхлівых і хлуслівых філосафаў» (III, 4).

Разам з тым мы заўважаем, што апавяданне «Думкі самотніка» завяршаецца жыццясцярджальным пафасам, якім азначаны вершаваны зварот да «слыннага продка»:

O zacne prochy ojców! Bóg z niebios sklepienia,
Poszle aniola prawdy do stroskanych dzieci,
Tam powie o was światu; młode pokolenia
Natchnie waszem ci cnoty, wiek złoty zaświeci.
Kiedy przyjdzie dzień sądu, świat przeniknie trwoga,
Obudzi rąba zmarłych, zadrzwi ziemia cała,
Wy staniecie w jasności przed obliczem Boga,
Wielka was czeka sława, wielka czeka chwała! (III, 7).

У апавяданні «Таварыш у падарожжы» можна зглезець вельмі блізкі да эклезіястаўскага барочны матыў «жыццё — ёсць сон», які шмат развівалі і рамантыкі: «Пуцяўны нашага жыцця, — сказаў я (аўтар-апавядальнік. — К. Л.) — як пуцяўны жахлівых сноў» (IV, 3). Своеасаблівай канцоўкай гэтага твора служаць духоўныя вершы «W smutku», «Nadzieja» і «Bóg», якія наскроў працягты спалучэннем тужлівых і аптымістычных настроў. Праз узаемасувязь прыроды, чалавека і Бога пісьменнік праводзіць думку, што душэўны стан чалавека залежыць ад змен у навакольным свеце. Для лірычнага героя ў начны час

Cały świat ten dla niego jak pustynia dzika,
Gdzie i oko i dusza odpocząć nie mogą;
Ciagle myśl niespokojna, żal serce przenika,
Noc dla niego bezsenna, dzień nabawia trwoga (IV, 10).

З першымі прыкметамі надыходу дня, калі неба на ўсходзе ружавее і прадвяшчае світанак, у людзей ажывае надзея, што атаясняеца з самай яркай нябеснай зоркаю. Як і ў рамантыкай, метафорызацыя гэтых з'яў цесна звязана тут з вобразамі весляра і зямных падарожнікаў, лёс якіх нагадвае нялёгкія жыццёвые пуцяўны чалавека:

Miotany burzą żeglarz wśród fal Oceana,
Wita gwiazdę nadziei i płynie bez trwogi;
W piaszczystych afrykańskich stepach karawana,
Ku niebu oglądając puszcza się do drogi.
Gwiazdo! ku tobie tułacz wznoси smutne oczy,
Kiedy jak kamień piersi zawala tępknątka;
Kiedy obłok żałoby myśli jego mroczny,
Podczas ciężej podróży straszna burza miota.

Як бачым, у семантыка-стылявой сістэме Яна Баршчэўскага свято і асабліві — зорка спараджае надзею. У яго маральна-рэлігійнай эстэтыцы сімволіка-алегарычны вобраз весляра асацыруеца з вобразам зоркі, якая,

у сваю чаргу, уяўляе сабой метафарызацыю надзеі і абазначае святую веру праведнага чалавека, які зайсёды знаходзіцца пад апекаю Бога:

W podróży życia cierniem raniony głęboko,
Odpoczywaj tułaczu wśród pustynnej ciszy;
Niebój się jadu wężów, widzi Boskie oko,
I Anioł jego tobie wszędzie towarzyszy (IV, 11).

Новыя рэлігійныя крыніцы рамантычнага светаўспрымання ў Беларусі XIX ст. адкрываю нам эпічная вершаваная творчасць Вікенція Дуніна-Мартынкевіча. Яна, як і лірыка гэтага пісьменніка, у такім кантэксле амаль не даследавалася. Апелюючы галоўным чынам да Бога і Ісуса Хрыста, аўтар хоць і апіраецца на Эклезіяст у разважаннях пра недаўгавечнасць чалавечага жыцця, аднак усяляе сваім героям жаданне быць у нябесным царстве. Выразнікам такіх поглядаў выступае стары Ананій з вершаванай аповесці «Вечарніцы», дзе, у прыватнасці, гаворыцца:

А ўжо як дасць Бог — так яно і будзе,
Круці не вярці, а памерці трэба;
Хаця б спамянулі да добрыя людзе,
Даў бы міласэрны бачыць сваё неба!
Воля Яго свята! не тут жа журыцца! ⁴.

Да ўсхватлення міласэрнасці Бога, што «дасць … шчасну долю і дабытак верны!», зводзіцца прамова Халімона Наклікі з вершаванай аповесці «Купала». У «Быліцах, расказах Навума» прыгонны селянін Акула звяртаецца з маленнем да Бога, каб на нейкі час забыцца пра сваё гора і беды. Пры гэтым смутак героя цалкам суладны стану нябесных свяцілаў сонца і месяца:

…стары Акула вячэрнія парою,
Седзячы на прызбе, бедаваў думою;
У лад наровіць думцы на западзе сонца,
І месячка смутна глядзіць у аконца.
На сэрцы старога наляяла кручына,
Із вачэй ракою кацілася слязіна;
Уздыхнε цяжэнъка, на неба паглянε
Дый, штоб забіць гора, маліцца ён стане ⁵.

Жыццё і смерць, марнасць свету, хуткаплыннасць і зменлівасць быцця. Гэтым тэмам прысвечаны некаторыя вершы Францішка Багушэвіча — пे-раважна напісаныя на схіле гадоў а, дакладней, у канцы XIX ст. Багушэвічу, як і яго папярэднікам, даводзілася лічыцца з непазбежным: смерць ёсьць незваротнасць, адыход у нябыт. З настойлівым пастаянствам паэт вяртаецца да гэтага раздуму. Ствараецца ўражанне, што песімістычныя настроі цалкам авалодалі ім. Сумныя ноты асабліва ўзмацняюцца, калі багушэвічайскі

песімізм абумоўлены не толькі багаццем асабістых жыццёвых назіранняў і, магчыма, няўдач, але і навеяны змрочнымі старонкамі Эклезіяста. Напрыклад, у польскамоўным вершы Багушэвіча «Testament» (пераклад з польскай Міхася Машары) эклезіястаўскі матыў наканаванасці лёсу чалавека перадаецца даволі журботна: «Здаўна вядома, лёс чалавека — Гэта смерць-дабрадзейка спрадвеку». Як тое рабіў Баршчэўскі, Багушэвіч у вершы «Reszta drewek dogorywa...» выкарыстоўвае мастацкі прыём паралелізму, які значна паглыбляе паказ дыялектыкі жыцця і смерці, багацця і разнастайнасць пачуццяў лірычнага героя:

Reszta drewek dogorywa
Na kominku w chacie...
A coś w sercu się odzywa:
«Tak i z tobą, bracie!»
Większy płomień z duszy buchał,
Ogrzewał i świecił...
Każdy patrzył weń i słuchał
I swój płomyk niecił...

Dziś świątečko ledwo migła,
Niema już płomienia,
Wszystko wokoło cię zastyga
I w popiół się zmienia.
Już nie buchnie płomień więcej,
Nie zaświeci luna,
Jak myśl z duszy twojej dziesięcej
Z Liry z jedną struną ⁶.

Паводле тэматыкі і ідэйна-эстэтычнай скіраванасці да разгледжанай намі лірыкі цесна прымыкаюць іншыя элегічныя творы Багушэвіча.

Развітальным акордам гучаць у вершы «Вечер дзъyme і вые...» слова песняра пра яго расставанне назаўсёды са сваёй паэтычнай музай:

Вечер дзъyme і вые,
Што аж мыслі рвуцца,
Змоўклі песні тые,
Што іграў на дудцы.

Раз яшчэ зайграю
У астатній хвілі
Для тых, што жаль маю,
Што мяне забылі... ⁷.

У вершы «Coraz cięzsze chwile...» Багушэвіча — тыя ж матывы недаўгавечнасці і тленнасці чалавечага жыцця, якія тут выражаюцца ў форме рамантычнай іроніі:

Coraz cięzsze chwile...
Coraz cięzszy czas

Uśmiecha się mile
I pożera nas ⁸.

Менавіта так успрымалі несамавітасць чалавечага накавання рамантыкі і менавіта так успрынілі яе Ян Баршчэўскі і Францішак Багушэвіч, светапогляд і некаторыя маастацкія творы якіх жывіліся шматвяковым смуткам Эклезіяста.

Песімізм рамантыкаў, як ужо гаварылася пачынаеца з безвыходнага няўцешнага эклезіястаўскага плачу, а ён стварае пачуццё бясконца тужлівага настрою. Аднак, унушаючы перакананне пра марнасць і нікчэмнасць быцця, Эклезіяст, аднак, нічога не супрацьпастаўляе ёй, а толькі (пра гэты таксама ўжо гаварылася), раіць людзям задавальняцца зямнымі радасцямі,

за якія давядзеца адказваць перад Богам. Не ведае эклезіястаўская пропаведзь таго выхаду, які ведаюць аўтары біблейскіх псалмоў ці хрысціянскіх царкоўных песнапенняў. Верагодна, з гэтай прычыны безнадзейна-скептычныя сентэнцыі Эклезіяста не заўсёды і не ва ўсім адпавядалі рамантычнаму светаадчуванню, і таму песімізм рамантыкаў усё ж не тоесны біблейскай першакрыніцы. Прызнаючы марнасць, нікчэмнасць свету, не ўсе рамантыкі пагаджаліся змірыцца з імі і ўпадаць у пасіўнасць, бяздзейнасць што ўвогуле лічылася тыповай рысаю іх творчасці. У гэтым нас пеконвае рамантычная лірыка Гераніма Марцінкевіча — паэта Беларусі сярэдзіны XIX ст. Многія яго вершы перадаюць жыццярадасныя ўзнёслы памікненні чалавека, які заклікае людзей да еднасці і згоды, каб разам лягчэй было адольваць цяжкасці і беды. У вершы «*Głos Życia*» Марцінкевіч выказваеца даволі эмацыйна з паўторамі асобных слоў і выкарыстаннем клічных інтанацый:

Hej bracia do chorus! do chorus! do koła!
Głos życia nas woła:
Bo w chorze, bo w kole
Zabijem niedole,
Pieśń z pieśnią się zleje,
Rozkwicim nadzieje! ⁹.

Лірычны герой імкнецца пазбыцца суму, бо, паводле Святога Пісання, існаванне чалавека зыходзіць ад Бога:

Co z jęków? — żyć trzeba,
Bo życie dar Nieba.

Нават недаўгавечнасць і тленнасць усяго існага на зямлі, пра што цвердзяць Эклезіяст і некаторыя рамантыкі, саступаюць месца ў вершы «*Trzeba żyć*» Марцінкевіча праслаўленню неўміручасці мужных людзей. Такі чалавек

...Żyć będą w swych czynach, żyć będą bez końca:
Bo wieki nie zerwą, co dzielny człek sprzęże... (24).

Падвядзем вынікі. Гэтае даследаванне, якое ў аспекте заяўленай праблемы ўпершыню зроблена ў беларускім літаратуразнаўстве, паказала, што мастацкая рэцэпцыя біблейскага Эклезіяста ў літаратуры Беларусі XIX стагоддзя набывала разнастайныя формы выражэння і становілася шмат у чым сугучнаю паэтыцы рамантычнага стылю.

¹ Onoszko J. Poezje. Dzieło pozgonne. Na zysk ubogich. Połock, 1828. S. 29. Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксле з указаннем старонкі.

² Niegubudka. Noworocznik, wydany przez J. Barszczewskiego. Rok drugi. Petersburg, 1841. S. 294.

³ Barszczewski J. Szlachcic Zawalnia czyli Białoruś w fantastycznych opowiadaniach. W czterech tomach. Tomik pierwszy. Petersburg, 1844. S. XLIII. Тут і далей польскамоўная проза гэтага пісьменніка цытуеца ў перакладзе Міколы Хаўстовіча, а спасылкі на чатырохтомнае выданне названай кнігі (1844–1846) даюцца ў тэксле з указаннем тома і старонак.

⁴ Дунін-Марцінкевіч В. Творы. Мн., 1984. С. 198–199.

⁵ Тамсама. С. 347–348.

⁶ Biesiada Literacka Illustrowana. 1900. Tom. XLIX. 15 (2) czerw. S. 474–475.

⁷ Багушэвіч Ф. Творы. Мн., 1991. С. 101.

⁸ Цытуеца па: Кісялёў Г. Францішак Багушэвіч і Ян Карловіч // Польмя. 1961. № 9. С. 174.

⁹ Marcinkiewicz H. Poezje. Wilno, 1845. S. 9. Далей спасылкі на гэта выданне даюцца ў тэксле з указаннем старонкі.